

Inimliku valitseja otsingul

MÄRT LÄÄNEMETS

IV sajand e.m.a oli Hiinas erakordselt rikas mõtlejate ja õpetlaste, uute ideede sünni ja ideedevahelise võitluse ning tekstiloo me pooldest. Kuigi uut tüüpi mõtlemisele ja kultuuriorientatsioonile, mis emantsipeerus kultuslik-sakraalsest kultuurimudelst ratsionaalseks inimkeskseks kultuurimudeliks, oli aluse pannud enam kui sada aastat varem Konfutsius (551–479 e.m.a), algas tema õpetusest vallandunud mõtetevahetuse kristalliseerumine kultuuritekstideks suures osas just nimetatud sajandil.

Muistse Hiina eneserefleksioonis nähti toonast ajastut pigem dekadentsi ajastuna. Zhou feodaalimpeerium, mis tegelikult oli kujutanud endast omavahel üsna lõdvalt seotud linnriikide (*guo*) konglomeraati, kuid mida ühendas Zhou kuningate – "taevapoegade" (*tianzi*) sakraalsel autoriteedil põhinev süseräniteet, oli lõplikult lagunenu. Ka "hegemoonide" (*ba*) ajastu, mil Zhou kuningate endised vasallid, osastisriikide valitsejad jõudsid sõjalise jõu demonstreerimise või läbirääkimiste teel periooditi kokkuleppele valida endi seast kõige tugevam ja tunnustada teda ülemvalitsejana, oli ümber saanud. Valitses sõdivate riikide ajastu, mil endiste linnriikide vaheliste sõdade, ühinemiste ja lagunemiste tulemusel oli alles jäänud üheksa tugevamat: Wei, Han, Zhao, Yan, Qi, Lu, Song, Chu ja Qin, kes ei otsinud enam kokkuleppeid *status quos* säilitamiseks, vaid teid ja vahendeid absoluutse ülemvõimu saavutamiseks, taevaaluse (*tianxia*) ühendamiseks. Tegelikke või isegi teoreetilisi šansse selleks oli neist muidugi vaid mõnel üksikul, kuna teistel taandus küsimus enesesäilitamisele.

Zhou riigi hiilgeaegadest oli aga alles jäänud maailmamudel, milles universumi ideaalne seisund oli mõeldav vaid kogu tsiviliseeritud maailma, st tollase Hiina, kuna muu maailm, välja arvatud keskriike (*zhongguo*) ümbritsevad barbarid, oli muistsetele hiinlastele tundmatu, eksisteerides ühtse valitseja all, kellel on nii taeva (*tian*) õnnistus kui ka rahva usaldus. Sellest mudelist lähtudes oli toonane "praegu" (*jin*) kõrvalekalle ideaalist, mida kehastas "muistne" (*gu*). Ühiskonna, eeskätt muidugi valitsejate ja õpetlaste, eesmärk oli taastada taeva all muistne ideaalseisund. Küsimus oli, kuidas seda teha ja kes seda peab tegema.

Sõdivate riikide ajastu mõtlejate-õpetlaste vaimsed otsingud ja omavaheline diskussioon oligi peamiselt inspireeritud nimetatud küsimusest, kuigi arenesid sellest mõnigi kord üsna kaugele, hõlmates kõikvõimalikke probleeme, mida tänapäeva teaduse metakeeles tavatsetakse nimetada filosoofilisteks. Küsimuse esimest ja teist osa ei saa teineteisest lahutada, sest Vana-Hiinas "kuidas" ei olnud ega saanudki olla pelgalt teoreetiline positsioon, vaid tulenes otsestest ja ühemõttelisest konkreetsest isiksusest,

tema sisemisest kvaliteedist, st küsimusest "kes". Praktilisel tasandil kuulus "kuidas" rohkem õpetlaste sfääri, kelle tegevusalaks oligi taevaaluse ühendamise teede leidmine, kuna küsimus "kes" jäi pigem poliitikute jagada. Kuid ka siin ilmneb kummagi aspekti vastastikune sõltuvus, sest õpetlastel oli igal juhul vaja leida pakutava tee teostaja, poliitikutel oli igal juhul vaja leida tee, mida teostada. Lihtsustatud mudelit rakendades oli õpetlastel selge, "kuidas", raske aga leida ja otsustada "kes". Poliitikutel oli selge, "kes" (iga valitseja või avantürist pidas ainuvõimalikuks taevaaluse ühendajaks loomulikult iseennast), aga nad ei suutnud ise välja mõelda, "kuidas".

"Esimene Õpetaja" (*xianshi*) Konfutsius, kes taevaaluse seisukorra pärast loomulikult muret tundis ja oma kaasajale hävitavalt kriitilisi hinnanguid andis, ei esitanud tegelikult mingit teraviklikku ja lõpuleviidud riigiõpetuslikku plaani. Ajastule iseloomulikult pidas ta ideaaliks kadunud Zhou valitsust: "Zhou saab näha kaht ajastut / rikas rikas täiuslik kultuur / mina järgin Zhoud,"¹ pidades silmas seda, et Zhou ühendas endas ka kahe varasema dünastia – Shang-Yini ja Xia – kultuuripärandit. Ta tunnistab, et kui tema õpetusi kuulda võetaks, võiks ta toonase ideaalse korra taastada: "Kasutataks mind / rajaksin Ida-Zhou."² Legendi järgi olevat Konfutsius oma kodumaal Lus ka lühikest aega riigiameetis olnud ning tema ajal olevat kord ja rahva elu järg kõvasti ülesmäge läinud. Nagu väidab Hiina "ajaloo isa" Sima Qian: "Kui Konfutsius oli Lus kolm kuud võtnud osa riigi valitsemisest, ei söandanud lihamüüjad enam hinda tõsta; mehed ja naised käisid eri tänavapooltel; mitte keegi ei puutunud teele jätetud asju; külalistel, kes igast kandist saabusid Lusse, ei olnud vaja võimude poole pöörduda, kõiki võeti vastu ja saadeti ära, nagu kord ja kohus."³ Tegelikult on Konfutsiuse ametisoleku fakt üsna kahtlane, kuid sellel isenesest ei ole vanahiina mõtteloo seisukohalt ka erilist tähtsust, sest isegi kui ta tõepoolest mingis ametis oligi, on Konfutsiuse roll poliitika Hiina ajaloos praktiliselt olematu. Ühesõnaga, küsimus "kes" langeb tema puhul peaaegu sajaprotsendiliselt ära, kuna Konfutsius ei jõudnud ühisele keelele valitsemise osas ühegi tollase valitsejaga ei oma kodumaal Lus ega pikka del rännakutel mööda Hiinat. Seda enam võimendus küsimus "kuidas", väljudes tegelikult

¹ Lunyu, III, 14. Vt Mäll 1988: 21.

² Lunyu, XVII, 5. Samas: 139.

³ Shiji, 48. Vt Sima 1991: 329.

kaugele valitsemisküsimuste raamidest inimese, ühiskonna ja maailma fundamentaalsete probleemide arutluseni, mis lõpuks käivitasid hoopis uue mõtteparadigma.

Konfutsiuse eluajal oli Hiinas juba üsna tuntud ja levinud temast sajand varem elanud Qi riigimehe Guan Zhongi (surn 645 e.m.a) õpetus, mis kuulutas riigi valitsemisel üliluslikuks kehtestatud seaduse (*fā*): "Seadus on rahva isa ja ema."⁴ "Valitseja ja ametnikud, ülemad ja alamad, õilsad ja lihtinimesed – kõik peavad järgima seadust. See on suur valitsemine."⁵ Konfutsius, ehkki ta hindas Guan Zhongi kui võimekat riigimeest, tänu kellele Qi riik vürst Huaniga (valitses aastail 685–643 e.m.a) eesotsas sai hegemooniks ja teistele teenäitajaks: "Guan Zhong / sai ameti / Huan-gong / sai kõigi ülikute etteotsa / liitis ja korras taevaalluse / rahvas veel praegu / naudib tema kingitust / polnuks Guan Zhongi / me juuksed oleksid sassis / kinnitaksime rõivad vasemal küljel,"⁶ ei pooldanud sellist taevaalluse ühendamise mudelit ja hakkas kuulutama hoopis teistsugust. See nägi inimest keske väärtusena ja ülima mõõdupuuna ning ühiskonda – just ühiskonda, mitte niivõrd riiki – inimlike sihtide teostamise keskkonnana. Konfutsiuse ideaalpildis ei olnud inimene aga mitte lihtsalt passiivne ühiskonna liige, tarbija, kelle heaks riik või ühiskond peab kõik tegema, vaid aktiivne looja, kes, iseenast parandades ja täiustades suudab ületada omaenda egoistlikud huvid teiste inimeste, ühiskonna kui terviku ja veelgi kõrgemate huvide nimel ning vajadusel ennast neile ohvriks tuua. Selline ideaaltüüp on "õilis" (*jūnzǐ*), algselt sünnipärasest aristokraati tähendanud sõna, mis Konfutsiuse interpretatsioonis muutus iseseisva mõtlemise ja vaba vaimu kandjaks – vaimuaristokraadiks ehk "inimlikkuse rändrüütliks".⁷ "Õilis / tema pole anum"⁸, sellest Konfutsiuse hinnangust ongi näha, nagu sõnastab Vitali Rubin, et "ta (Konfutsius – *M. L.*) vaatas inimisiksuse arengule mitte kui ühiskonna vahendile, vaid kui eesmärgile."⁹

Seda inimtüüpi kirjeldava kvaliteedina rakedas Konfutsius mõistet "inimlikkus" (*ren*), muistsest "Laulude raamatust" laenatud sõna, kus see esineb kahes laulus¹⁰, tähendades kõrgest soost mehe – aristokraadi – teda teiste seast esile tõstvat omadust, mis korreleerub muude tollal hinnatud omadustega, nagu "kaunis" (*mei*), "armas" või "hea" (*hao*), "sõjakas" (*wu*),

"vapper" (*guan*), "tugev" (*sa*). Lin Yü-shengi sõnul tähendas see antud kontekstis "inimese erilise kvaliteedi äramärkimist Ida-Zhou algaastatel"¹¹. Missuguse kvaliteedi, selle kohta lauludes täpsemad vihjed puuduvad, sundides nimetatud autorit piirduma seletuses *ren*'i võimalike vastetega, nagu *manliness* või *manhood*. Konfutsiuse tõlgenduses sai "inimlikkus" ideaalinimese – "õilsa" – imperatiivseks atribuudiks, ühelt poolt kõigi inimlike pingutuste eesmärgiks, teiselt poolt – aluseks, millest kõik tõeliselt inimlikud pingutused, mis väärivad seda nimetust, üldse lähtuvad. Konfutsiuse inimlikkuse peamisi väljundeid on ligimesearmastus: inimlikkus tähendab eelkõige "armastada inimest"¹². Inimlikkus kasvab välja perekondlikest suhetest, mida reguleerivad juba muinashiina patriarhaalses suurperes kehtinud eetikakategooriad "pojalikkus" (*xiao*) ehk austus vanemate ja eeskätt kadunud esivanemate vastu ning "vennalikkus" (*di*) ehk hea läbisaamine ja vastastikune lugupidamine vendade vahel: "Pojalikkus vennalikkus / küllap vist inimliku juur."¹³ Konfutsiusel said need patriarhaalsest agraarühiskonnast pärit põlvkondadevahelist suhtlemist reguleerivad kategooriad kõrgemal tasemel humanistliku perekeskse eetika nurgakiviks, ehk, nagu väidab Leonid Vassiljev: "Konfutsiuse teeneks oli see, et ta oskuslikult paigutas ümber rõhuasetused ja tegi kõik, mis tema võimuses selleks, et viia *xiao* normid ja reeglid inimeste teadvusse, interioriseerida need igaühe tasemel eraldi. Loomulikult oli seejärel, nagu varemgi, tarvis välja töötada traditsiooni automatism, kuid nüüd juba teadvustatuna."¹⁴

Tulles tagasi Konfutsiuse riigi ja ühiskonna mudeli juurde, võib väita, et see lähtus täielikult ülalpool põgusalt kirjeldatud kõrgeetilise inimliku isiksuse kontseptsioonist. Mitte riik ei pea kujundama inimest ja ühiskonda neile peale-

⁴ Guan-zi, 16. Vt Titarenko 1994: 235.

⁵ Guan-zi, 45. Samas.

⁶ Lunyu, XIV, 17. Vt Mäll 1988: 111–112.

⁷ Rubin 1999: 25.

⁸ Lunyu, II, 12. Vt Mäll 1988: 13.

⁹ Rubin op. cit.: 23.

¹⁰ Shijing, I, 8, 3; I, 9, 8. Vt Sishu Wujing 1993: 159, 163.

¹¹ Lin 1974–75: 179–180.

¹² Lunyu, XII, 22. Vt Mäll 1988: 94.

¹³ Lunyu, I, 2. Samas: 5.

¹⁴ Vassiljev 1989: 65.

pandud reeglite ja seaduste abil, vaid inimesed loovad ühiskonna ja riigi "kooskõla" ehk "tasakaalu" (*he*) printsiibile tuginedes. Kooskõla selles kontekstis tähendab eelkõige ülemate ja rahva vastastikust usaldust inimlikkuse alusel, laiemalt aga kõigi inimeste koosseksisteerimist ühiste huvide ja üksteise aktsepteerimise baasil. Inimeste ühiselu reguleerivaks mehhanismiks on "kombed" (*li*), mida konfutsianistlikus kontekstis võib interpreteerida ka kui ühiskonnaliikmete vabatahtlikku kokkulepet teatud tavaõigusest lähtuvatest käitumisnormidest kinnipidamiseks. Kommetest kinnipidamine loobki kooskõla ehk tasakaalu, viimane ei saa aga kehtida iseenesest, vaid ainult kommetele tuginedes: "Täidad kombeid / hinda tasakaalu / endised kuningad kulgesid / see tegi nad kauniks / väikses ja suures / lähtu sellest / niisugune aga ära ole / mõistad tasakaalu / isegi oled tasakaalukas / ei silu seda kommetega / niisugune ei tohi küll olla."¹⁵ Kombed iseenesest ilma sisemise valmisolekuta neid aktsepteerida ehk, psühholoogia terminites, ilma neid interioriseerimata ei ole piisav tingimus ühiskondlikuks kooskõlakaks. Kommete aluseks peab olema ikka seesama inimlikkus: "inimene / ometi pole inimlikkust / miks kombed."¹⁶ Lin Yü-sheng seletab kommete ja inimlikkuse vahet järeldades: "Ideaalne situatsioon on täiuslik tasakaal ehk harmoonia *ren*'i ja *li* vahel, kasjuures *ren* saab areneda ainult *li* sees ja *li* d hoitakse loominguliselt alal *ren*'i kultiveerimiseks. Loomulikult on sellise tasakaaluni raske jõuda, kuid see näib olevat inimkonna kõrgeimaks ideaaliks, mille poole püüda. Siinkohal tuleb rõhutada, et loomingulises pinges *ren*'i ja *li* vahel on *ren*'il prioriteet *li* üle, vaatamata *li* möödapääsmatusele. *Ren* on tulemus, *li* aga vahend."¹⁷

Sellises inimlikkusele üles ehitatud ja kommetega tasakaalustatud ühiskonnas on valitseja – kuninga ehk taevapoja – funktsiooniks olla kõigi nende väärtuste kehastajana – "õndsana" (*shengren*) – ühiskonna kooskõla-tasakaalu sümbol, kõigi inimeste nähtav eeskuju, kes ei peaks üldse sekkuma ühiskonna toimimisse, nagu seda olid Konfutsiuse ja tema kaasaegsete nägemuses

muistsed jumal-kuningad, näiteks konfutsianistide poolt eriti hinnatud Shun (traditsioonilise kronoloogia järgi valitses aastail 2256–2205 e.m.a): "Ei toiminud / ometi juhtis / see oli Shun / mida ta tegi / äratas austust / pööras näo lõunasse / oligi kõik."¹⁸

Konfutsiuse ideaal tema eluajal ei teostunud. Taevaalune jäi ühendamata, ta ise lahkus siit ilmast vaesena ja unustatuna. Riikidevahelised suhted läksid üha teravamaks, sõjakäigud said igapäevaseks asjaks. Õpetaja külvatud seeme aga ei langenud kaljule. Tema õpilased – "Lunyust" leiame 30 õpilase nimed, üldse olevat tal olnud õpilasi üle kolme tuhande –, kellest üsna mitmed olid ka kõrgete ametite pidajad kuningate, vürstide ja suurnike õukondades, pidasid õpetaja sõnu meeles ja kuulutasid neid kõikjal. Inimlikkus, kombed ja muistsete kuningate kuldaeg olid kõigil suus, äratades kajasid ja vastukajasid. Rändõpetlase seisus muutus auväärseks. V sajandil e.m.a sai neid, kes oma jüngeritest saadetuna riigist riiki rändasid, üha rohkem. Vürstid ja suurnikud võtsid õpetlasi tihti üsna lahkelt vastu, et nendega vesteldes kuulda midagi kasulikku oma eesmärkide teostamiseks. Konfutsiuse õilsatele ideedele tekkis peagi raevukaid vastuvaidlejaid. Ideoloogiline võitlus muutus sama teravaks kui poliitiline rivaliteet riikide vahel.

Guan Zhongi seaduseõpetusest, milles võib näha totalitaristliku riigiteooria eelkäijat, mille motoks oli "rikas riik, tugev sõjavägi", oli eespool juba paari sõnaga juttu. Mitmes riigis seda ka rakendati, kuid legismi võidukäik muistses Hiinas jääb siiski märksa hilisemasse aega – IV sajandi teise poolde ja III sajandisse e.m.a, mil tegutsesid kurikuulus Shangi valitseja – Hiina Machiavelliks hüütud Shang Yang ehk Gongsun Yang (390–338 e.m.a) ja tema järelkäijad. V sajandil e.m.a sai Konfutsiuse ja konfutsianistide kõige ägedamaks vastaseks aga Mo Di (arvatakse 480–392 e.m.a, pakutakse ka teisi daatumeid, mis kõiguvad paarikümne aasta vahemikus), tema õpetuste põhjal koostatud raamatu järgi tuntud ka Mo-zi – "Õpetaja Mo" nime all, omamoodi totalitaristliku armuõpetuse looja.

Ühine Konfutsiusega oli Mo Di mure hukkaläinud tänapäeva pärast: "Suured riigid lähevad kallale väikestele, suured suguvõsad võimutsevad väikeste üle, targad peavad salanõu rumalate vastu, kõrgestisündinud uhkeldavad kõrgilt

¹⁵ Lunyu, I, 12. Vt Mäll 1988, 8–9.

¹⁶ Lunyu, III, 3. Samas: 18.

¹⁷ Lin 1974–75: 194.

¹⁸ Lunyu, XV, 5. Vt Mäll 1988: 121.

alamrahva üle.¹⁹ Kuid olukorrast väljapääsu otsides läks ta Konfutsiusega tõsiselt vastuollu. Mo Di süüdistas konfutsianiste selles, et oma "õilsa" ideaaliga, kommete ja inimlikkuse ning perekondliku alge rõhutamiseega on nad erapooletud, hoolivad tegelikult ainult veresugulastest ja aadlikest, raisates tohutult aega ja ressursse rituaalide ja muusika peale ega pööra üldse tähelepanu lihtrahvale. Vastukaaluks käis ta välja "üleüldise armastuse" (*jian'ai*) põhimõtte, kus Angus Grahami järgi "ei ole tegemist emotsionaalse universaalse armastusega, vaid hoolitsusega igäihe eest (*concern to everyone*), vastastikkuse hoolega."²⁰ "Üleüldine armastus" pidi tuginema arusaamisele vastastikkusest kasust (*li*), st inimene, kes loomu poolest mõtleb ainult omakasule, peab sellest üle saama ja mõistma, et ka teine inimene soovib kasu saada. "Üleüldine armastus" peab tekitama olukorra, kus omakasu on asendunud kõigi kasuga, kus kasu mõiste peab olema ühtlustunud ja kõik inimesed saavad hüvesid võrdselt. Ideaal on seega "ühtsus", "ühetaolisus" (*tong*), mis on risti vastupidine Konfutsiuse kooskõla-tasakaalu ideaalile. Leonid Perelomov määratleb kahe mõiste vastandlikku tähendust vanahiina poliitilises kultuuris järgmiselt. "Chunqiu ajastul (s.o 770–477 e.m.a – M. L.) oli terminite *he* ja *tong* jaoks ühine "ühtsuse poole pürgimise" idee, kuid seda erinevatelt positsioonidelt. *Chunqiu* ajastu poliitilise kultuuri sõnavaras oli termin *he* ühtsuse saavutamise sümboliks polaarsete jõudude kokkupõrke ja vastastikkuse ületamise teel, samal ajal kui mõiste *tong* sümboliseeris kuulekat ühinemist mingi ühepoolse jõuga, mis reeglina lähtus kõrgemast võimust."²¹ Kõige kurioossem on see, et Mo Di loodabki "üleüldist armastust" ellu viia riiklikku sunniaparaati kasutades, tehes valitsejatele selgeks, et selle kehtestamine on kasulik: "Kui valitsejad rõõmustavad selle üle ja hakkavad seda peale sundima ühelt poolt autasude ja kiitustega ning teiselt poolt karistuseähvardusega, siis on arvata, et inimesed hakkavad sedamaid tungima üleüldise armastuse ja vastastikkuse kasu poole samamoodi, nagu tuli tungib ülespoole ja vesi valgub allapoole ja mitte keegi taeva all ei suuda neid pidada."²² Kui lisada siia juurde Mo Di äärmise kasinuse ja kokkuhoiu nõude, vaenulikkuse pidude, kommete ja eriti muusika suhtes, saame tema kujutatud ühtsuse ja võrdsuse ideaalühiskonnast üpris troostitu

ettekujutuse, mis annab põhjust märksa hilisema Zhuang-zi raamatu autoril moistide kohta irooniliselt nentida: "Õpetada seda inimestele, tähendab mitte armastada inimesi; teha seda ise, tähendab mitte armastada iseennast."²³

Ka moistlik "üleüldise konformismi utopia"²⁴ ei teostunud Hiina pinnal puhtal kujul mitte kunagi, kuigi hilisemad legistid sellest ühteist üle võtsid ja XX sajandi maoistlikul sotsialismilgi Mo ideaalidega kokkupuutepunkte on. V–IV sajandil e.m.a levis see õpetus rahva seas aga jõudsasti ning moisture võeti meelsasti ka valitsejate ja suurnike teenistusse.

Meil ei ole terviklikku pilti V sajandil e.m.a kulgenud koolkondade kujunemisest, sest teated nende kohta pärinevad kõik märksa hilisematest allikatest ja paljudest olemasolnud mõtetesundadest pole kirjalikke märke üldse maha jäänud. Peatuma peab aga veel ühe sama äärmusliku õpetuse juures, kui seda oli varane moism, kuigi tegemist on sootuks teise äärmusega. See on seotud õpetaja Yang Zhu (arvatavasti 440–334 e.m.a) nimega, keda tavatsetakse pidada varase filosoofilise taoismi esindajaks. Yang Zhu kohta olemasolevad andmed on napid ja vastuolulised, pärinedes peamiselt tema kriitikutelt. Temanimeline peatükk sisaldub interpolatsioonina tema eluajast sajandeid hiljem koostatud taoistlikus teoses "Lie-zi".

Kui konfutsianistlik ühiskonnamudel, mida me võime nimetada humanistlikuks, ja moistlik-legistlik mudel, mida võime nimetada totalitaristlikuks, lähtusid mõlemad, kuigi vastandlikelt positsioonidelt, sellest, et inimene on ühiskondlik olend ja olukorda taeva all saab parandada inimese ja ühiskonna muutmisega, siis Yang Zhu mudelit võime nimetada eskapistlikuks, sest, jällegi lihtsustatult väljendatuna, tema propageeris ühiskonna ignoreerimist, individualismi ja loomulikkust, tehes seda tugeva skepsisega, mida Yang Zhuga jagasid Zhuang-zi ja Lao-zi: "Kui inimene juba kord elab, võtku ta elu kergelt ja loomulikult, järgides soove oodaku surma. Kui tuleb surm, võtku ta ka seda kergelt ja

¹⁹ Tsiteeritud Rubin 1999: 29 järgi.

²⁰ Graham 1989: 41.

²¹ Perelomov 1993: 196.

²² Tsiteeritud Rubin 1999, 30 järgi.

²³ Zhuang-zi, 33. Vt Zhuang-zi 1993: III, 863.

²⁴ Rubin *op.cit.*: 31.

loomulikult, vaadates, mis tuleb ja asjadel oma-soodu minna lastes. Kõike tuleb võtta kergelt ja loomulikult. Milleks ärevalt paigal tammuda või ringi tormata sellel ajaviivul."²⁵

Krestomaatilises lõigus, mida Yang Zhu oponendid talle eriti on pahaks pannud, väidab filosoof, et ka inimühiskond peab kulgema loomulikult ja kellelgi ei ole vaja selle asjadesse vähimalgi määral sekkuda: "Muistsed ei olnud nõus ära andma juuksekarvakestki, et tuua kasu taevaalusele. Kui aga taevaallust pakuti kellelegi, siis ei võetud seda vastu. Keegi ei andnud ära üht juuksekarvakestki, keegi ei toonud kasu taevaalusele, aga taeva all oli kulg."²⁶

Angus Graham võrdleb Yang Zhu ja Mo Di õpetust järgmiselt: "Jangism alustab samast arvestusest kasuliku ja kahjuliku üle, nagu moismgi, kuid nende küsimus ei ole 'kuidas tuua kasu maailmale?', vaid 'mis on tõeliselt kasulik inimesele?', või täpsemalt 'mis on tõeliselt kasulik endale?' /.../ Moistid tundsid muret lihtsalt kasuliku pärast, jangistid aga küsisid 'kasulik milleks?'.²⁷

Niisiis võime öelda, et IV sajandiks e.m.a oli Vana-Hiinas kujunenud välja kolm mudelit eel-pool formuleeritud põhiküsimuse lahendamiseks. Küsimus "kuidas" oli igäühes küllalt põhjalikult ja üksikasjalikult läbi töötatud, küsimus "kes" aga endiselt lahendamata. Ei konfutsianistid, moistid ega jangistid olnud leidnud valitsejat, kes oleks olnud valmis nende ideid jäägitult rakendada, kuigi viimased seda ilmselt õieti ei otsinudki, sest nende arvates tuli taevaallune rahule jätta ja lasta asjadel loomulikult viisil kulgeda. "Loomulik kulg" läks aga selles suunas, et IV sajandi teisel poolel e.m.a hakkas kõige "ebaloomulikum", kui lähtuda jangistlikust määratlusest, mudel – legistlik, Hiina riikide poliitilises elus selgelt domineerima, eriti pärast seda, kui eespool juba mainitud Shang Yang oli saanud 361. a e.m.a sooja vastuvõtu osaliseks kõige läänepoolsemas – Qini riigis ning hakkas seal läbi viima reforme, mille tulemusel Qin kiiresti

tugevnes ja muutus ähvardavaks jõuks kõigi teiste riikide jaoks.

Sellises keerulises ja pingelises poliitilises ning ideoloogilises õhkkonnas kerkib sajandi viimasel kolmandikul esile õpetaja, kes näib püüdvat võimatut – rakendada juba ammu tagaplaanile tõrjutud konfutsianistlikku "inimliku valitsuse" mudelit taevaalluse ühendamiseks, astudes ennastalgavalt vastu kõigile "kasu" kuulutavatele õpetustele. Kuigi ka tema poliitiline missioon kukub läbi, jääb ta hiina mõtte ajalukku ühe eredama ja mõjukama kujuna, nii et hiljem, impeeriumi ajal, kui reformitud ja kanoniseeritud konfutsianism riikliku ideoloogiana taas kilbile tõstetakse, pälvib ta "Teise Öndsa" (*yasheng*) austava tiitli, st hõivab Hiina kõigi aegade personoloogilises hierarhias "Esimese Öndsa" (*zhisheng*) – Konfutsiuse järel teise koha. See mees oli Konfutsiusega ühest kandist, Lu riigi Zou maakonnast pärit Meng Ke, temast maha jäänud raamatu järgi rohkem tuntud kui Meng-zi ("Õpetaja Meng"), uusaegses ladina-pärastatud versioonis ka kui Mencius.

Meng Ke (372–289 e.m.a) elu varasemast perioodist ei ole palju teada. Ka Sima Qian esitab oma "Ajaloos ülestähendustes" ainult väga lakoonilise biograafilise sketši²⁸: "Lugesin Meng-zi raamatut. Jõudes kohani, kus Liangi kuningas Hui küsis: "Kas tahad ehk minu riigile miskit moodi kasu tuua?"²⁹, panin raamatu kinni ja ohtes lausisin: "Kasu on tõesti segaduste algus!" Konfutsius ei rääkinud kunagi kasust, vaid alati hoidus sellest. Sellepärast ta ütleski: "Otsid omakasu / tegutsed / külvad vaenu."³⁰ Olgu taevapoeg või lihtrahvas, kas saab olla vahet kasuahnusest tuleneval halval!

Meng Ke oli pärit Zoust. Ta sai õpetust Zi Si järelkäijate käest. Mõistnud kulgu, läks teenima Qi kuningat Xuani. Kuningas Xuan ei suutnud teda rakendada. Siis läks ta Liangi. Liangi kuningas Hui ei pidanud miskikski tema sõnu, sest arvas need olevat liiga kauged tegelikest oludest. Sel ajal rakendati Qini Shanghi valitsejat. Riik sai rikkaks, sõjavägi tugevaks. Chus ja Weis rakendati Wu Qid, võideti lahinguid, väärti vastaseid. Qi kuningad Wei ja Xuan rakendasid Sun-zi ja Tian Ji järelkäijaid. Maaisandad suundusid itta Qi valitsejate palge ette. Taevaallune joondus kord idast läände, kord põhjast lõunasse. Sõjasõite peeti au sees. Meng Ke aga kuulutas Tangi ja Yu ja kolme dünastia väest. Sellepärast ei leid-

²⁵ Tsiteeritud Wilhelm 1921: 84 järgi.

²⁶ Samas.

²⁷ Graham 1989: 56.

²⁸ Shiji, 74. Vt Sima 1991: 402.

²⁹ Meng-zi, I.A.1, sisuliselt raamatu esimene lause. Vt käesoleva artikli lisa.

³⁰ Lunyu, IV, 12. Vt Mäll 1988: 27.

nud ta heakskiitu ja tõmbus tagasi. Koos Wan Zhangi ja teistega uuris ta "Laule" ja "Kirju", seletas Konfutsiuse mõtteid ja pani kokku Meng-zi raamatu seitse peatükki."

Saame teada, et Meng Ke õppis Konfutsiuse pojapoja Zi Si (483–402 e.m.a), väidetavalt konfutsianismi ühe klassikalise raamatu "Keskmine tavaline" (*Zhongyong*)³¹ autori, õpilaste juures ja pakkus oma õpetust Qi kuningale Xuanile ja Liangi (ehk Wei) kuningale Huile, aga kumbki polnud sellest vaimustatud. Teades nende kuningate valitsemisaega – kuningas Xuan oli Qi troonil arvatavasti aastatel 320–302 e.m.a, kuigi traditsiooniline kronoloogia pakub selleks vahemikuks ka 342–324 e.m.a, Wei kuningas Hui valitses aastani 319 e.m.a. Sellest võib järeldada, et Meng Ke aktiivsed rännuaastad ja suhtlemine eri riikide valitsejatega langevad tema elu teise poolde, kui ta oli juba kaugelt üle viiekümne. Siin avaldatud "Meng-zi" esimene peatükk sisaldabki just vestlusi mõlema valitsejaga. Muudest allikatest on teada, et kuningas Xuan andis Meng Kele ka sümboolse ameti, tõenäoliselt alama *dafu* tiitli, mida võiks võrrelda meie aja portfelli ministri omaga. Kuid kui kuningas 312. a e.m.a võttis tema nõuandeid kuulamata ette sõjaretke oma põhjanaabri Yani vastu, mis lõppes läbikukumisega, lahkus õpetaja tema teenistusest ja tõmbus tagasi kodumaale, kus elu lõpuni tegeles muistsete raamatute uurimise ja õpetamisega ja, nagu väidab ka Sima Qian, samuti oma raamatu koostamisega. Nimetatud Wan Zhangist, Meng Ke õpilasest, kes olevat tal aidanud raamatut kirjutada, pole kahjuks midagi rohkemat teada.

Sima Qian annab paari napi lausega vihjeid üldistest poliitilistest ja ideoloogilistest suundumustest, mainides Shang Yangi, kes Meng Ke rännakute ajaks oli juba surnud (pärast oma protežee vürst Xiao surma tapeti ta konkurentide poolt), kuid kelle õpetuse mõju nii Qinis kui ka mujal üha kasvas. Wu Qi (Wu-zi) ja Sun-zi olid kuulsad sõjandusteoreetikud, Tian Ji – Qi riigi nimekas väejuht. Nende mainimisega vihjab Sima Qian valitsejate sõjale orienteeritusele, mis oli absoluutses vastuolus Meng Ke vaadetega. Neid iseloomustatakse siin vihjetega konfutsianistlikele kultuuriheerostele – kuningas Tangile, Zhoule eelnenud Shangid dünastia rajajale, kes traditsioonilise kronoloogia järgi valitses aastatel 1766–1755 e.m.a, ja kuningas Yule, veel vara-

sema Xia dünastia legendaarsele rajajale (2205–2197 e.m.a). Mõlemat peeti kõigi kuninglike voo-ruste kehastajaiks, eriti mis puudutas hoolt rahva eest ja kooskõla rahvaga. Kolme dünastia all peetakse silmas Xia, Shang-Yini ja Zhou dünastiaid, mis on üha edasi kandnud muistseid kombeid ja kultuuripärandit (vt ka Konfutsiuse eespool viidatud sellekohast märkust: viide 1). Sima Qian vihjab ka Qi riigi ajutisele juhtpositsioonile "keskriikide seas" ("maaisandad suundusid itta Qi valitseja palge ette"), mis kestis õnnetu Yani sõjakäiguni. Põhjast lõunasse ja idast läände joondumisena olen tõlkinud nn vertikaallitu (*zonghe*) põhja-lõuna teljel, mis kujunes esmakordselt välja IV sajandi algul e.m.a ja mille eesmärk oli koondada keskriike läänes tugevneva Qini vastu, ning nn horisontaallitu (*lianhe*) idalääne teljel, mis oli suunatud lõuna suurriigi Chu vastu.

Meng Ke õpetust temanimelises raamatus "Meng-zi" iseloomustab eeskätt jäägitu ja kompromissitu inimkeskse kultuurisuunitluse eest võitlemine, mida kohati isegi pietistlikuks võiks pidada. Konfutsius on talle kõigutamatu autoriteet, keda ta peab "õndsatest" suurimaks: "Nagu neljajalgsete seas ükssarvik, tiivuliste seas fööniks, küngaste ja sipelgapesade seas Tai mägi, nirede ja lompide seas jõed ja mered, nõnda on inimrahva seas õndsad. Nad paistavad välja oma suguste seast ja tõusevad esile hulkadest. Nii kaua, kui elab inimrahvas, ei ole aga olnud teist Konfutsiust."³² Meng-zist ei kiirga ehk Konfutsiuse karismaatilisust, kuid seda enam on ta süstemaatiline ja põhjendab konfutsianistlike kategooriate paikapidavust metafüüsiliselt, näiteks inimloomuse (*xing*) mõiste kaudu, või iga-päeaelust võetud vaieldamatutena tunduvate näidete kaudu. Pietism oma suure eelkäija suhtes ja teatav metafüüsilisus, võrreldes Konfutsiusega, ongi ehk need, mis lubavad Richard Wilhelmil võrrelda Meng-zi ja Konfutsiuse suhet Pauluse ja Jeesuse omaga.³³

Meng-zile ei olnud Konfutsiuse poolt esile tõstetud "õilsa" kvaliteedid, nagu "inimlikkus", "kombed", "kohasus" (*yi*), "tarkus" (*zhi*) jm mitte ainult kultiveeritavad omadused, vaid inimloomusele sünnipäraselt ja loomulikult omased,

³¹ Vt Mäll 1988: 169–206.

³² Meng-zi, II, A, 2. Vt Sishu 1986: 75.

³³ Wilhelm 1916: I.

mis teebki inimloomuse heaks (*shan*), kuid siiski mõõndusega, et selleks peavad olema õiged olud (*qing*), mis n-ö aktualiseerivad loomupärast annet (*ca*): "Kui (inimloomus – *xing*; *M. L.*) vastab oludele, siis võib see olla hea. Sellepärast ütlen, et on hea. Kui ei ole hea, siis ei ole see loomupärase ande viga. Igal inimesel on kaastundlik süda; igal inimesel on häbi ja õõva tundev süda; igal inimesel on viisakust ja aupaklikkust tundev süda; igal inimesel on õiget ja valet tundev süda. Kaastundlik süda ongi inimlikkus. Häbi ja õõva tundev süda ongi kohasus. Viisakust ja aupaklikkust tundev süda ongi kombed. Õiget ja valet tundev süda ongi tarkus. Inimlikkus, kohasus, kombed ja tarkus ei tule meisse kusagilt väljastpoolt, need on meil juba olemas, ainult me ei mõtle neist. Sellepärast ma ütlen, et kui otsite, siis leiate; kui jätate, siis kaotate. Kui kaotate, siis võib sattuda neist äraarvamata kaugele, ja siis ei saa enam ammutada oma loomupärasest andest."³⁴

Selles krestomaatilises lõigus avab Meng-zi oma nn psühholoogilise metafüüsika tuuma, kus kesksel kohal on mõiste "süda" (*xin*), mis tähendab ka meelt, üldse inimese siseilma. Süda ongi inimloomuses peituva headuse ammandamatu allikas ja oma südameni jõudmine (mida Meng-zi allpool esitatud tõlkes tungivalt soovib ka ühele oma vestluskaaslasel – Qi kuningale Xuanile) ongi inimeseksolemise tõeline kreedo. Käesoleva artikli piiratud maht ei võimalda siinkohal pikemalt analüüsida, milliseid viise ja meetodeid Meng-zi südameni jõudmiseks ette paneb, seepärast naaseme kirjutise põhiteema juurde: kuidas Meng-zi näeb ette taevaaluse ühendamist, st tema poliitilise kreedo juurde.

Meng-zi raamatu stiil ja vorm on tegelikult suurel määral poleemiline ja tema poleemika on suunatud eeskätt tollal valitsenud Mo Di ja Yang Zhu õpetuste vastu: "Kui õndsaid kuningaid enam polnud, läksid maaisandad käest ära ja ametimehed hakkasid tühja loba ajama. Yang Zhu ja Mo Di sõnad täitsid taevaaluse. Taeva all kõik hakkasid rääkima, et kui ei käi Yangi järgi, tuleb käia Mo järgi. Yang nägi ainult ennast ja väitis, et valitsejat polegi vaja. Mo võttis üleüldise armastuse ja väitis, et vanemaid pole vaja.

Aga kui ei ole vanemaid ega valitsejat, siis see on ju metslus."³⁵ Metsluse ärahoidmine ning kultuuri ja inimlikkuse päästmine ongi Meng-zi südameasi. Kui eespool toodud tsitaadis öeldakse, et inimloomuses peituva hea väljatulekuks on vajalikud teatud tingimused, siis oma poliitilist võitlust tuuleveskitega pidaski Meng-zi nende tingimuste loomiseks.

Tema poliitiline kreedo on tegelikult väga lihtne. Ideaalne valitsemine ehk "kuninglik kulg" (*wangdao*) ei olegi midagi muud kui kuningas, vaadates oma südamesse, leiab "juure" (*ben*), milleks on inimlikkus, ja toimib vastavalt ehk kohaselt, on sellega rahvale eeskujuks ja saavutab kooskõla. Siis toimub ülejäänud tõesti juba iseenesest ja "keegi ei suuda seda kinni pidada". Oma aja kõige suuremaks hädaks peab ta seda, et kõik ajavad taga ainult kasu ega mõtle enam inimlikkuse ja kohasuse peale, mida ta kohe esimese raamatu algul esile tõstab. Kuna Yang Zhu ja Mo Di lähtusid aga just kasu mõttest, siis on Meng-zi raevukas vastumeelsus nende suhtes ka arusaadav.

Viidatud allikad ja kirjandus

Graham 1989 – A. C. Graham, Disputers of the Dao. La Salle (Illinois): Open Court.

Legge 1895 – J. Legge, The Works of Mencius. – James Legge. The Chinese Classics. Vol. II. Oxford: Clarendon Press.

Lin 1974–75 – Lin Yü-sheng, The Evolution of the Pre-Confucian Meaning of Jen and the Confucian Concept of Moral Autonomy. – Monumenta Serica. Vol. 31, pp. 172–204.

Mäll 1988 – Konfutsius, Vesteid ja vestlusi. Tõlkinud L. Mäll. Tallinn, Eesti Raamat.

Mäll 1998 – L. Mäll, Nulli ja lõpmatuse kohal. Tartu. Ilmamaa.

Perelomov 1993 – L. S. Perelomov, Kofucij: Žizn', učenje, sud'ba. Moskva. Vostočnaja Literatura.

Popov 1904 – Kitajskij filosof Men-tszy. Perevod L. S. Popova. Sankt Peterburg. Tipografija Imperatorskoj Akademij Nauk.

Rubin 1999 – V. A. Rubin, Ličnost' i vlast' v drevnem Kitaje. Moskva. Vostočnaja Literatura.

Sima 1991 – Sima Qian, Shiji. Zhengzhou: Zhengzhou guji chuabanshe (Sima Qian. Ajaloo ülestähendused).

³⁴ Meng-zi, VI, A, 6. Sishu 1986: 267.

³⁵ Meng-zi, III, B, 9. Samas: 161.

Siin publitseeritud "Meng-zi" esimese raamatu esimese osa (I, A; viidetes tähistab rooma number raamatu numbrit, täht A või B raamatu vastavat – esimest või teist osa ja araabia number vastavat peatükki) tõlge, mis sisaldab Meng-zi vestlust kolme kuningaga: Liangi ehk Wei riigi kuninga Hui ja kuningas Xiangiga ning Qi kuninga Xuaniga, annab põhiorientiiri küsimuse "kuidas" temapoolsele lahendusele, mille võti on – inimlik valitsus. Kogu ülejäänud raamat ("Meng-zi" koosneb seitsmest kaheosalisest raamatust, igas hulk peatükke) on sisuliselt sama teema laiendus, kuigi sisaldab märksa huvitavaid ja sügavamaid arutlusi ülalpool põgusalt viidatud teemadel.

Tõlge on tehtud väljaandest: Sishu duben. Xia ce. Beijing, 1986 (Nelikraamat. Lugemik. II köide. Peking, 1986). Kriitiliselt on kasutatud ka juba klassikalisteks saanud tõlkeid: Legge 1895; Popov 1904 ja Wilhelm 1916. Käesoleva ajakirja-artikli piiratud mahu tõttu on tõlge varustatud ainult kõige hädapärasemate kommentaaridega.

Sishu 1986 – Sishu duben. Xia ce. Beijing: Zhongguo youyi chubanshe (Nelikraamat. Lugemik. II köide).

Sishu Wujing 1993 – Sishu Wujing. Beijing: Zhongguo youyi chubanshe (Nelikraamat ja Viisraamat).

Spirin 1976 – V. S. Spirin. Postroenie drevne-kitajskih tekstov. Moskva. Nauka.

Zhuang-zi 1991 – Zhuang-zi. Shang, zhong, xia ce. Beijing: Zhonghua shuju chubanshe (Zhuang-zi. I, II, III köide).

Titarenko 1985 – Kitajskaja filosofija. Enciklopedičeskij slovar'. Glavnyj redaktor M. L. Titarenko.

Vassiljev 1989 – L. S. Vasiljev, Problemy genezisa kitajskoj mysli. Moskva. Nauka.

Wilhelm 1916 – Mong Dsi (Mong Ko), Aus dem Chinesischen verdeutscht und erläutert von Richard Wilhelm. Jena: Eugen Dietrich Verlag.

Wilhelm 1921 – Liä Dsi, Das wahre Buch von quellenden Urgrund. Aus dem Chinesischen verdeutscht und erläutert von Richard Wilhelm. Jena: Eugen Dietrich Verlag.

VESTLUS LIANGI KUNINGA HUIGA (Meng-zi, I, A)

☯ 1. Meng-zi kohtus Liangi kuninga Huiga¹. Kuningas ütles: "Auväärne ei pidanud paljuku tuhande *li*² tagant kohale tulla. Kas tahab ta ehk minu riigile miskitmoodi kasu tuua?"

Meng-zi vastas: "Miks kuningas kasust räägib, kui on ometi olemas inimlikkus ja kohasus! Kuningas räägib, kuidas oma riigile kasu tuua. Suurnikud räägivad, kuidas oma suguvõsale kasu tuua. Ametnikud ja lihtrahvas räägivad, kuidas iseendale kasu tuua. Ülemad ja alamad riidlevad kasu pärast, riik aga läheb hukka. Kümne tuhande sõjavankri riigis langeb valitseja tuhande sõjavankri suguvõsa kae läbi. Tuhande sõjavankri riigis langeb valitseja saja sõjavankri suguvõsa kae läbi.³ Kümnest tuhandest vallata tuhandet, tuhandest vallata sadat – kas seda siis veel küll ei ole! Kui aga kohasus jäetakse tahapoole ja kasu tõstetakse ettepoole, siis ei lõpe ahnitsemine enne, kui ollakse kurguni täis. Inimlik ei jäta maha oma vanemaid, kohane ei pööra selga oma valitsejale. Kuningas rääkigu ainult inimlikkusest ja kohasusest. Milleks üldse rääkida kasust?"⁴

☯ 2. Meng-zi kohtus Liangi kuninga Huiga. Kuningas seisis järve kaldal ning, imetledes hanesid ja luiki, põtru ja hirvi, ütles: "Kas ka väärikad tunnevad sellest rõõmu?"

Meng-zi vastas: "Ainult väärikad tunnevadki sellest rõõmu. Kes ei ole väärikas, võib küll olla selle omanik, aga rõõmu ei tunne. "Laulude raamatus" on öeldud:

"Ehitas torni,
möötis ja plaanis.
Rahvas lõi kaasa,
õhtuks sai valmis.
Tagant ei sundinud,
rahvas kui lapsed.
Kuninga rohtaias
puhkavad põdrad,
rammusad hirved,
valevad linnud.
Kuninga tiigid
kiahvad kaladest."⁵

Rahvas ehtas kuningas Wenile torni ja kaevas järve ning tundis ise neist rõõmu. Oma torni kutsus "imeliseks torniks", oma järve kutsus "imeliseks järveks". Rõõmustas põtrade ja hirvede, kalade ja kilpkonnade üle. Muistsed rõõmustasid koos rahvaga, sellepärast suutsidki rõõmustada.

"Tangi kõnedes" on öeldud: "Päike, millal küll kaod, et koos sinuga võiksite surra?"⁶ Rahvas soovis koos päikesega surra. Kuigi oli torn, oli järv, olid linnud, olid loomad, kas saab aga üksipäini neist rõõmu tunda?"

☉ 3. Liangi kuningas Hui ütles: "Mina teen oma riigi heaks kõik, mida oskan. Kui keskjooksul⁷ on ikaldus, saadan rahva idakaldale. Keskjooksule saadan aga leivavilja. Kui idakaldal on ikaldus, toimin samamoodi. Olen tähele pannud naaberriikide valitsemist, ning leidnud, et mitte kuskil pole minust hoolikamat. Miks siis ikkagi naabrite juures rahva arv ei vähene ning minu juures ei suurene?"

Meng-zi vastas: "Kuningale meeldib sõda, ma seletan siis sõja näitel. Kõmisevad trummid, tärisevad relvad.⁸ Siis aga visatakse maha soomusrüüd, haaratakse kaasa relvad ja pannakse jooksu. Kes jookseb sada sammu, enne kui seisma jääb; kes jookseb viiskümmend sammu, enne kui seisma jääb. Need, kes viiekümne sammu peal seisma jäid, naeravad nende üle, kes alles saja sammu peal seisma jäid. Kas neil on õigus?"

Kuningas ütles: "Muidugi ei ole! Tõesti nad ei jooksnud küll sadat sammu, aga ometi pistsid ju põgenema."

Meng-zi ütles: "Kui kuningas sellest aru saab, siis ärgu küll lootku, et tema juures rohkem rahvast saab olema kui naabermaades. Ei lasta mööda külviaega – leiba ei jõuta ära süüa. Ei lasta võrke poritiiki – kalu ja kilpkonni ei jõuta ära süüa. Õigel ajal minnakse kirvega metsa – puid ei jõuta ära põletada. Leiba, kalu ja kilpkonni ei jõuta ära süüa – rahva elujärg on hea, surnud korralikult maetud. Rahva elujärg on hea, surnud korralikult maetud – sellest algab kuninglik kulg⁹.

Viiele aakrile istutatakse mooruspuid – viiekümneaastased võivad käia siidis. Peetakse kanu, põrsaid, koeri ja sigu, ei lasta mööda õiget aega – seitsmekümneaastased võivad süüa liha. Sada aakrit põldu, õigel ajal haritakse – suurgi pere ei jää nälga. Kantakse hoolt koolihariduse eest, jär-

gitakse kohaselt pojalikkust ja vennalikkust – hallpead ei käi teedel, kott seljas.

Seitsmekümneaastased käivad siidis ja söövad liha, lihtrahvas pole näljas ega külmas – kui see pole kuninglikkus¹⁰, mis see siis on!

Koerad ja sead söövad inimeste toitu – ometi ei mõista panna piiri. Teede peal on nälgasurnud – ometi ei mõista lahti teha viljaladusid. Inimesed surevad – öeldakse, et ega's mina, aasta on ju selline! Mis on see teistmoodi, kui tappes inimest öeldakse, et ega's mina, nuga tegi ju. Kuningas ärgu süüdistagu aastaid, küll siis ka rahvast taeva alt tema juurde tuleb!"

☉ 4. Liangi kuningas Hui ütles: "Kuulaksin meeldi õpetust."

Meng-zi vastas: "Tappa inimest malaka või mõõgaga, kas on seal mingit vahet?"

"Seal ei ole mingit vahet."

"Tappa mõõgaga või valitsemisega, kas seal on mingit vahet?"

"Ka seal ei ole mingit vahet."

"Köögis on rammusat liha, tallides rammusaid hobuseid. Rahvas näeb nälginud välja, küllades surrakse nälga. Eks ole see ju, nagu lastaks metselajaid inimesi õgima. Metselajad õgivad üksteist, seegi on inimestele vastik. Kui aga need, kes peavad olema rahvale isa ja ema eest, valitsevad nii, et ei suuda hoida metselajaid inimesi õgimast, siis nad küll vaevalt saavad olla rahvale isa ja ema eest. Konfutsius on öelnud: "Neil, kes hakkasid tegema matusenukke, ei olnud vist järeלטulijaid."¹¹ Kuigi olid inimeste moodi, ikka maeti maha. Mida siis veel rääkida neist, kes lasevad oma rahval nälga surral!"

☉ 5. Liangi kuningas Hui ütles: "Eks auväärne ju tea, et taeva all polnud Jini riigist¹² võimsamat. Mina sain selle endale, aga ometi sain hiljem idas Qi käest lüüa. Vanem poeg sai veel seal hukka. Läänes kaotasin Qinile seitsesada *li*¹³ maad. Lõunas häbistas mind Chu. Kannan seda häbi endaga ja tahaksin koos surnutega maha pesta. Mida peaksin tegema?"

Meng-zi vastas: "Valitsedes kas või ainult saja *li* suurusel maal¹³, võib kuningas valitseda rahvast inimlikult: pehmendada karistusi, vähendada makse. Siis küntakse põllud üles ja juuritakse välja umbrohi. Täisealistel jääb aega üle, et edendada pojalikkust ja vennalikkust, ustavust ja usaldust¹⁴. Kodus teenitakse isasid ja

vanemaid vendi, väljas teenitakse vanemaid ja ülemaid¹⁵. Nõnda võib paljaste malakatega võita Qini ja Chu raudseid soomusrüüsid ja vahe-
daid relvi.

Nemad ei anna rahvale aega künda ega külva-
ta, et toita isasid ja emasid. Isad-emad on külmas
ja näljas; vennad, naised ja lapsed jooksevad laia-
li. Nemad hukutavad oma rahvast. Kui kuningas
läheb sõjakäigule, kes talle siis üldse on vastu hak-
kamas? Sellepärast öeldaksegi: "Inimlikul pole
vaenlasi." Kuningas ärgu selles kahelgu.

☉ 6. Meng-zi kohtus Liangi kuninga Xiangiga¹⁶.
Pärast väljas rääkis teistele: "Eemalt vaadates
pole ta üldse valitseja meele. Lähemalt vaada-
tes pole temas midagi aukartustäratavat. Äkit-
selt aga küsis: "Kuidas saab korda taevaalluse?"

Mina vastasin: "Tuleb ühendada."

Tema omakorda: "Kes suudab ühendada?"

Mina vastu: "Ühendada suudab see, kellele
ei meeldi inimesi tappa."

Tema: "Kes temaga kaasa tuleksid?"

Vastasin: "Kõik taeva all tuleksid temaga kaa-
sa. Kuningas teab ju teraviljaorast. Kui seitsmen-
dal-kaheksandal kuul on pöud, siis oras kuivab
ära. Kui taevast katavad tihedad pilved ja sajab
ohtralt vihma, siis paneb see orase mähinal kas-
vama. Kes siis veel suudab kasvu kinni pidada?"

Praegu ei ole taeva all rahvajuhti, kellele ei
meeldiks inimesi tappa. Kui leiduks selline, kel-
lele ei meeldiks inimesi tappa, siis kogu rahvas
taeva all pöörduks lootusrikkalt tema poole. Siis
oleks tõesti nii, et kogu rahvas tuleks tema juur-
de, nagu allapoole tormav vesi. Kes siis veel suu-
dab rahvast kinni pidada?"¹⁷

☉ 7. Qi kuningas Xuan¹⁸ küsis: "Kas on midagi
kuuldud Qi valitseja Huani ja Jini valitseja Weni
tegudest¹⁹?"

Meng-zi vastas: "Konfutsiuse järelkäijad pole
Huani ja Weni tegudest midagi rääkinud, sellepä-
rast järeltulevad põlved neist ei pajata. Teie aland-
lik teener ei ole ka midagi kuulnud. Kui vaja, võin
aga rääkida sellest, kuidas olla kuningas."

Kuningas küsis: "Missugust väge on vaja sel-
leks, et olla kuningas?"

Meng-zi vastas: "Rahva eest hoolt kanda ja
ollagi kuningas ning mitte keegi ei suuda vastu
hakata."

Kuningas küsis: "Kas ka näiteks mina saak-
sin rahva eest hoolt kanda?"

Meng-zi vastas: "Saaksite."

"Millest on teada, et ka mina saaksin?"

"Teie alandlik teener kuulis kord Hu Helt²⁰,
et kord, kui kuningas saalis istunud, viidud tema
eest ohvrihärja mööda. Seda nähes küsinud ku-
ningas: "Kuhu see härg viiakse?" "Kellale vere-
ohvriks²¹," kõlanud vastus, mispeale kuningas
öelnud: "Ärge viige. Ma ei kannata välja tema
hirmu, keda justnagu süütult tapale viiakse." Ku-
ningalt küsitud: "Kas siis peaks kellale vereohvri
toomata jätma?" Kuningas lausunud seepea-
le: "Kuidas võib ohvri toomata jätta? Aga vaheta-
ge härg oina vastu." Ma ei tea, kas see on tõesti
sündinud lugu või ei ole."

Kuningas ütles: "On küll."

Meng-zi ütles: "Kui inimesel on süda sees,
siis sellest aitab, et olla kuningas. Rahvas arvab,
et kuningat oli lihtsalt kahju, teie alandlik tee-
ner teab aga kindlasti, et kuningas ei kannata-
nud välja."²²

Kuningas ütles: "Nii see tõesti on. Rahvas on
rahvas. Kuigi Qi riik on väike, poleks mul olnud
kahju ühest härjast. Ma tõesti ei kannatanud väl-
ja tema hirmu, keda justnagu süütult tapale vii-
di. Sellepärast lasingi härja oinaga ära vahetada."

Meng-zi ütles: "Kuningas ärgu imestagu, et
rahvas arvas, nagu oleks tal kahju olnud. Kust
too pidi teadma, miks suur vahetati väiksema
vastu. Kui kuningas tundis, et süütut viidi tapa-
le, miks ta siis laskis härja asemel oina võtta?"

Kuningas muheles ja ütles: "Mis mul tegeli-
kult südame peal oli? Ma ei vahetanud ju selle-
pärast härja oina vastu, et mul oleks oma varan-
dusest kahju olnud, aga rahvas hakkas ikkagi rää-
kima, nagu oleks mul kahju olnud."

Meng-zi ütles: "Pole viga. See just ongi inim-
likkuse kunst. Härja te ju nägite, oinast aga ei
näinud. Õilsaga ongi nii, et kui näeb looma ela-
vana, ei kannata välja näha tolle surma. Kui kuu-
leb looma häält, ei kannata süüa tolle liha. Sel-
lepärast ongi nii, et õilis hoiab kõõgist eemale."

Kuningas ütles rõõmsalt: "Laulude raamatus"
on öeldud:

"Teistel mis südamel,
mina saan aru."²³

See on nagu Õpetaja kohta öeldud, sest mi-
nuga just niimoodi oligi. Pöörasin ümber ja uuri-
sin, oma südameni ikka ei jõudnud. Õpetaja üt-
les sõna, südamesse jäi mure. Kuidas selline süda
sobib kokku kuningaks olemiseks?"

Meng-zi ütles: "Kui keegi tuleks kuninga juurde ja ütleks, et tal on jõudu küllalt, et tõsta üles sada puuda, ometi ei jõuaks tõsta ühte udusulgegi; et tal on silmavalgust küllalt, et seletada peenimat karvakest, ometi ei näe haakoormat, kas siis kuningas usuks teda?"

"Ei usuks."

"Nüüd aga ongi ju nii, et kaastunne on jõudnud küll loomadeni, miks ei ole see aga jõudnud rahvani? Ühte udusulge ei jõuta tõsta sellepärast, et ei rakendata jõudu. Haakoormat ei nähta sellepärast, et ei rakendata silmavalgust. Rahvas ei näe hoolt sellepärast, et ei rakendata kaastunnet. Kuningas pole kuninglik mitte sellepärast, et ta ei suuda, vaid sellepärast, et ta ei tee."

"Kuidas teha vahet tegematusse ja suutmatusse vahel?"

"Kui lasta kellelgi võtta suur mägi kaenla alla ja jalutada sellega läbi Põhjamere²⁴ ning ta ütleb selle peale, et ei suuda seda, siis ta tõesti ei suuda. Kui lasta kellelgi vanema inimese jaoks hagu peenemaks murda ning ta ütleb selle peale, et ei suuda seda, siis ta lihtsalt ei tee seda, mitte et ta ei suudaks. Kui kuningas ei ole kuninglik, siis ei ole see sedasorti asi, nagu suur mägi kaenla all läbi Põhjamere jalutada. Kui kuningas ei ole kuninglik, siis on see sedasorti asi, nagu hao peeneks murdmine.

Pidades au sees oma vanemaid, tuleb jõuda teiste inimeste vanemateni. Hoides oma lapsi, tuleb jõuda teiste inimeste lasteni. Siis on taevalune nagu pihu peal. "Laulude raamatus" on öeldud:

"Leskede eest hoolitsedes,
vendadega sõbralikult,
valitses ta koduvaldu."²⁵

See tähendab, et ta võttis nad oma südamesse ja ongi kõik. Kui tegutseda kaastunde ajal, on sellest küll, et kanda hoolt maa eest nelja mere vahel. Kui ei tegutseta kaastunde ajal, ei saa isegi oma naiste ja laste eest hoolt kantud. Muistsed inimesed ei erinenud praegustest mitte millegi muu poolest, kui et nad tegutsesid hästi. Praegu jõuab kaastunne isegi loomadeni, aga miks küll ei jätku seda rahvale?

Kaaludes saab teada kaalu, mõõtes saab teada suuruse. See käib iga asja kohta, seda enam peaks nii toimima südamega. Kuningas, võtke õige mõõta südant!

Või on kuningale hoopis südamelähedane pidada sõda, seada ohtu sõdurid ja ohvitserid, ajada vihale maaisandad?"

"Kuningas ütles: "Kus siis see saab mulle südamelähedane olla! Ma püüan ainult täita oma suurt soovi."

"Kas saaks ehk kuulda kuninga suurest soovist?"

Kuningas muheles, aga ei öelnud midagi.

Meng-zi ütles: "Kas kuningal ei jätku viimaks rammusaid hõrgutisi suhu panna? Või ei jätku ehk pehmeid ja sooje rõivaid kehakatteks? Või ei jätku ehk iluasju silmarõõmuks? Või ei jätku ehk kaunist muusikat kõrvale kuulata? Või ei jätku ehk liignaisi, kes igat teie korraldust täidaksid? Kuninga teenrid peaksid ju saama kõike seda piisavalt muretseda. Kas kuningal see mure ongi?"

"Ei ole selles asi."

"Kui nii, siis ma tean, mis on kuninga suur soov. Kuningas soovib maad juurde saada, pöörata enda poole Qini ja Chu, valitseda keskriike ja alistada barbarid. Kui toimida niimoodi selle soovi täitmiseks, siis oleks see sama hea, kui ronida puu otsa kalu püüdma."²⁶

Kuningas ütles: "Kas asi on siis tõesti nii hull?"

"Kardan, et asi on veel hullem! Kuigi puu otstast kalu ei saa, ei tule sellest ka kellelegi miskit häda. Kui aga selliste soovide täitmiseks toimida nõnda kõige oma südamejõuga, siis tuleb sellest kindlasti häda."

"Kas võiks lähemalt kuulda saada?"

"Kui Zou läheks Chu²⁷ vastu sõtta, mida kuningas arvab, kes võidab?"

"Chu võidab."

"Nii see on, et väike ei saa mingil juhul suure vastu; üks ei saa mingil juhul hulga vastu; nõrk ei saa mingil juhul tugeva vastu. Nelja mere vahel on üheksa riiki, kellel on maad tuhande /i ümber. Qi on neist üks. Kas pole üksi kaheksa vastu minna sama, kui Zou läheks Chu vastu? Kas poleks parem pöörduda oma juure²⁸ poole?"

Kui kuningas hakkaks nüüd valitsemisel inimlikkust rakendama, siis tahaksid kõik ametimehed taeva all tulla kuninga teenistusse; maa-harijad tahaksid kõik künda kuninga põlde; kaupmehed tahaksid kõik tuua oma kaubad kuninga linnadesse; teekäijad tahaksid kõik matkata kuninga teedel. Taeva all kõik, kes ägavad oma valitsejate all, tahavad tulla kuninga kaitse alla. Kes siis enam suudaks neid kinni pidada!"

Kuningas ütles: "Ma olen rumalavõitu ega suuda seda tabada. Sooviksin, et õpetaja aitaks kaasa minu sihtidele ja teeks mulle asjad selgeks. Kuigi ma pole eriti taiplik, tahaksin ikkagi proovida."

Meng-zi ütles: "Pole kindlat omandust, aga süda on kindel – seda suudavad ainult õpetlased. Rahvas on selline, et kui pole kindlat omandust, siis pole ka kindlat südant. Kui pole kindlat südant, siis tulevad üleastumised, kuriteod ja liialdused. Siis pole enam midagi teha. Kui ollakse juba kord langenud, siis ei aita muud, kui karistamine. See on nagu püüda rahvas võrku. Kas aga inimlik saaks rahvast võrku püüda! Sellepärast kannab valgustatud valitseja hoolt selle eest, et rahval oleks omandust, millest jätkub isa-ema ülalpidamiseks ja naise-lastete toitmiseks. Et heal aastal oleks kõht täis ja halval aastal saaks ära hoida näljasurma. Siis oleks juba kerge sundida rahvast järgima head."²⁹

Praegu aga kantakse rahva omanduse eest hoolt niimoodi, et ei jätku ei isa-ema ülalpidamiseks ega naise-lastete toitmiseks. Heal aastal on kitsas käes ja halval aastal on surm silme ees. Niimoodi võib ehk näljasurma ära hoida, hirmus, et sedagi ei jõua. Kust aga võtta aega kommete ja kohasuse jaoks? Kui kuningas soovib õieti toimida, peaks ta pöörduma oma juure poole!

Viiele aakrile istutatud mooruspuid – viiekümneaastased võivad käia siidis. Peetakse kanu, pörssaid, koeri ja sigu, ei lasta mööda õiget aega – seitsmekümneaastased võivad süüa liha. Sada aakrit põldu, õigel ajal haritakse – suurgi pere ei jää nälga. Kantakse hoolt koolihariduse eest, järgitakse kohaselt pojalikkust ja vennalikkust – hallpead ei käi teedel, kott seljas. Vanad käivad siidis ja söövad liha, lihtrahvas pole näljas ega külmas – kui see pole kuninglikkus, mis see siis on!"³⁰

Tõlkinud Märt Läänemets

MÄRT LÄÄNEMETS
(1962)

Lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo teaduskonna psühholoogia eriala 1985. Täiendõpe Hiina RVs 1992/93 ja 1997/98. MA ajaloo erialal 1999. TÜ orientalistikakeskuse teadur, ajaloo doktorant. Peamised uurimisteemad: hiina klassikalised ja budistlikud tekstid.

Järeldused

¹ Tegemist on Vana-Hiina Wei riigiga (tänapäeva Shanxi provintsi aladel), mis eraldus kunagi võimsast Jini riigist 446. a e.m.a (mitte segi ajada varasema Wei riigiga ida pool, mille nime kirjutatakse hiina keeles teistsuguse kirjameetriga). Pealinna järgi nimetati Wei riiki ka Liangiks. Kuningas Hui ("Armulik") valitses Liangis 335.–319. a e.m.a Meng-zi külastas Liangi arvatavasti 322. a e.m.a.

² *Li* – vanahiina pikkusmõõt, ca 500 m. Tuhat *li* d tähendab ka lihtsalt pikka vahemaad.

³ Muistses Hiinas hinnati riigi sõjalist võimsust sõjavankrite hulga järgi, mida riik võis välja panna. Väejuhi ja sõjandusfilosoofi Sun-zi (VI–V saj e.m.a) järgi kuulus ühe sõjavankri juurde sada sõdurit. 10 000 vankri omanik tähendab suurriigi valitsejat, 1000 vankri omanik väiksema vasallriigi valitsejat, 100 vankri omanik suuraadlikku-maaisandat. Kuigi arvud on muidugi tinglikud, annab see siiski vihe, kui suuri armeesid tollased valitsejad võisid käsutada.

⁴ Meng-zi, vastandades kasu (*li*) inimlikkusele (*ren*) ja kohasusele (*yi*), identifitseerib ennast siin Konfutsiuse järgijana, kes kaks viimast mõistet kasutusele tõi, ning Mo Di ja Yang Zhu oponendina, kelle õpetus põhines kasu printsiibil.

⁵ "Laulude raamat" (*Shijing*) – hiina muistsete rahvalaulude kogu, konfutsianistliku kaanoni "Viisraamat" (*Wujing*) üks osa. Tsiteeritud laul on pärit "Laulude raamatu" kolmandast osast "Suured oodid" (*Daya*) (Sishu Wujing 1993: 194) ja kuulub Zhou kuningasoo legendaarse rajaja Wen-wangi ("Kultuurikuningas") ülistavate oodide tsükklisse. Tsitaat peab illustreerima Wen-wangi kui ideaalvalitseja üksmeelt oma rahvaga.

⁶ Kuningas Tang oli Zhoule eelnenud Shangi dünastia legendaarne rajaja, kes kukutas troonilt Xia dünastia viimase kurja ja korrumpeerunud kuninga Jie. Viidatud lause on pärit teisest kanoonilisest raamatust "Kirjade raamat" (*Shujing*), kus nimetatud "Tangi kõned" moodustavad omaette tsükli (Sishu Wujing 1993: 120). Viidatud lause mõte on see, et kuningas Jie, kes võrdles ennast päikesega, valitsus oli nii halb, et rahvas soovis pigem surra koos päikesevalgusega, kui tema all edasi elada.

⁷ Mõeldud on Kollast jõge (*Huanghe*).

⁸ Suure trummi löökidaga anti rünnakusignaal.

⁹ Kuninglik kulg (*wangdao*) – Meng-zi riigiopetuse tuum, mis tähendab ideaalset, inimlikkusele ja kohasusele põhinevat valitsemist, mille puhul kõige tähtsam on see, et rahval lastakse segamatult õigeaegselt põllutöid teha ega koormata teda liigsete koormistega. Meng-zi tõstab selle kõrval siiski veel esile ka traditsioonilisel väärtussüsteemil põhinevat haridust, mille keskseteks kategooriateks on "pojalikkus" (*xiao*) ehk vanemate austamine ja "vennalikkus" (*di*) ehk vastastikune lugupidamine. See ja järgnevad kaks lõiku, kus Meng-zi kirjeldab ja määratleb "kuninglikku kulg", on kirjutatud muudest osades silmatorkavalt erinevas stiilis, nn *jing*-tekstina ehk skeemtekstina, kus iga järgnev lause tuleneb loogiliselt eelnevast. Sellist stiili, millel on oma ranged vorminõuded, kasutati vanahiina tekstides ainult neil puhkudel, kui oli tarvis midagi tõestada või defineerida. Vt Spirin, 1976; Mäll, 1998: 90–107.

¹⁰ "Kuninglikkust" (*wang*) tuleb siin mõista eelpool nimetatud "kuningliku kulu" (*wangdao*) tähenduses.

¹¹ Viide muistsete hiinlaste tavale panna surnutele haapanusena kaasa savist valmistatud inimkujujasi matuse-nukke (*yong*), kes kadunud teises ilmas teeniksid. Konfutsius ja Meng-zi taunisid seda tava, kuna nende arvates tuletas see meelde inimohvrit ja oli sellisena eba-inimlik. Meng-zi tahab selle tsitaadiga esile tõsta sellise kuninga ebainimlikkust, kes halva valitsemisega laseb oma rahval nälga surra. Lunyu selline repliik puudub.

¹² Jini riik Loode-Hiinas oli "kevadete-sügiste" ajastu (770–476 e.m.a) võimsamaid riike, aastatel 632–597 e.m.a ja 546–500 e.m.a (viimasel korral koos Chu riigiga) hegemoon (*ba*). V sajandi jooksul e.m.a lagunes Jin kolmeks iseseisvaks riigiks, millest üks oli Wei ehk Liang (vt ka viide 1) ning ülejäänud kaks Zhao ja Han. Wei kuningas Hui pidas oma riiki Jini õigusjärglaseks ning üritas oma valitsemisaja kestel mitmel korral rivaale Hani ja Zhao sõjaga võita, teiste suurriikide – Qi, Qini ja Chu sekku-mise tõttu sai aga iga kord lüüa ja kandis suuri kahjusid. Sõda Qiga, kus hukkus Wei kroonprints, toimus 340. a e.m.a; juba 20 aastat varem (361. a e.m.a) oli Wei kaotanud läänes maid Qinile; Chu korraldas sõjakäigu Wei vastu 323. a e.m.a.

¹³ Mõeldud on saja ruut-li suurust maad (ca 25km²), mis oli Vana-Hiinas keskmise vasallvalduse suuruseks. Meng-zi arvates võib isegi nii väikesel maal teostada inimliku valitsust.

¹⁴ "Ustavus" (*zhong*) ja "usaldus" (*xin*) on koos "pojalikkuse" ja "vennalikkusega" tähtsamad konfutsianistlikud eetikakategooriad.

¹⁵ Esimene tähendabki "pojalikkust", teine "vennalikkust". Lause mõte langeb kokku Konfutsiuse öelduga "Vestetes ja vestlustes" (I, 6): "Nooruk olgu / kodus pojalik / väljas vennalik." (Mäll 1988, 6).

¹⁶ Kuningas Xiang ("Avitaja") oli kuningas Hui poeg ja troonipärija, valitses Weis aastatel 319–296 e.m.a. Meng-zi kohtus temaga kohe peale kuninga troonile tõusmist 319. a e.m.a, pettus aga temas ja lahkus Weist jäädavalt.

¹⁷ Selles osas esitab Meng-zi lühidalt oma inimliku valitsemise utopia, tõstes esile, et tõeline valitseja valitseb

eeskujul, mitte vägivallega. Inimliku valitseja juurde tuleb rahvas kogu Hiinast (taeva alt) ja see on võimsam jõud kui ükski sõjavägi. Nii saakski teoks kauaoodatud ideaal taevaaluse ühendamiseks.

¹⁸ Kuningas Xuan ("Suuremeelne") – Ida-Hiina (praeguse Shandongi provintsi aladel) võimsaima riigi Qi valitseja. Traditsioonilise kronoloogia järgi valitses kuningas Xuan aastatel 342–324 e.m.a, tegelikult aga aastatel 320–302 e.m.a. (Vt näit Wilhelm 1916, 6.) Hilisem dateering on ilmselt tõsem, sest sündmuste ja Meng-zi raamatu loogika kohaselt, mida toetavad ka Meng-zi eluloolised andmed muudest allikatest, läks ta Qisse peale Weist lahkumist ning jäi sinna 317. aastani e.m.a.

¹⁹ Qi vürst Huan ("Vapper") (valitses 685–643 e.m.a) ja Jini vürst Wen ("Kultuurne") (valitses 636–628 e.m.a) olid "kevadete-sügiste" ajastu mõjukaimad valitsejad Hiina vürstide seas. Kuigi ka Konfutsius vürst Huani kõrgelt hindab (Lunyu, XIV, 15–17) kui taevaaluse ühendajat, on Meng-zi mõlema vana aja vürsti suhtes hinnangutega tagasihoidlikum ega taha kuningas Xuanile nende tegusid eeskujuks tuua.

²⁰ Hu He oli kuningas Xuani ametnik, lähemalt temast midagi teada ei ole.

²¹ Vastselt valatud kella tuli määrida ohvrihärja verega, et tema helin jumalateni kostaks.

²² Meng-zi hindab kuulnud loo põhjal kuninga kaastundlikku südant, kellel isegi härjast hale hakkas. Edasi kritiseerib ta aga kuningat selle eest, et kuigi tal isegi loomast hale hakkab, ei suuda ta oma kaastundlikku meelt rahva suhtes rakendada.

²³ Tsitaat on pärit "Laulude raamatu" tsüklist "Väikesed oodid" (*xiaoya*) laulust "Kaunid sõnad" (*qiaoyan*) (Sishu Wujing 1993: 183).

²⁴ Suure mäe all peetakse silmas Qi piiril asuvat püha Tai mäe (*Taishan*). Põhjamere all tänapäevast Bohai lahte.

²⁵ "Suured oodid", laulust "Tundehardus" (*Sigri*) (Sishu Wujing 1993: 193), mis kuulub taas Wen-wangi ülistavate oodide tsükklisse.

²⁶ Meng-zi näitab siin taas oma absoluutselt eitavat suhtumist sõtta kui poliitilise võimu teostamise vahendisse. Püüda sõja abil taevaalust ühendada on sama mõtetu kui tahta puu otsast kalu püüda.

²⁷ Zou oli pisivaldus Qi naabruses, Meng-zi kodukant. Chu – Tollase Hiina võimsamaid riike, asus lõunas Jangtse vesikonnas.

²⁸ "Juur" (*ben*) – "inimlikkus" (*ren*), mida tuleb otsida oma südamest.

²⁹ Meng-zi vastandab siin lihtrahvale (*min*) õpetlased (*shi*). Vaid õpetlastel piisab sisemist väge selleks, et ka vaesena, ilma püsiva omanduseta järgida oma südant, st olla igas olukorras kindlameelne ja järgida oma ideaale. Lihtrahvas sellega iseseisvalt hakkama ei saa, neid tuleb selleks suunata, mis ongi valitseja kohus. Enne tuleb aga teha nii, et rahval kõik elulised vajadused oleksid rahuldatud. Karistusi näeb Meng-zi valitsemisideaal ette ainult ekstreemjuhuks, kui muud võimalust enam ei ole.

³⁰ Viimases lõigus korratakse varasemas vestluses Liangi kuninga Huiga esitatud valitsemis põhimõtteid.